

O slovačkim književnicama. Hana Ponická – književna disidentica i kulturno pamćenje

Povijest slovačke književnosti uglavnom su ispitali muškarci. S obzirom na povijesne i nacionalne društveno-političke okolnosti, to je razumljivo i nimalo drugačije nego u mnogim nacionalnim književnostima. No, slovačke žene, koje su se uspjele izboriti za poziciju književnica, bile su često i puno više od toga. Bile su nositeljice društvenih promjena i kulturnoga napretka te čuvarice nacionalnoga identiteta. Već u sedamnaestom stoljeću poznat je primjer Alžbete Dadanke, koja je nakon suprugove smrti preuzela obiteljsku tiskaru u Žilini i nastavila s objavljivanjem za ono vrijeme respektabilnoga broja knjiga, sve dok ju nije prepustila sinu Jánu Dadanu ml. koji je, zahvaljujući svojoj širokoj naobrazbi, zaslužan za bogatu tiskarsku produkciju. Istodobno je Alžbeta Dadanka i sama pisala, pa su tako 1678. godine tiskane njezine *Modlitby*. Posebno značajnu ulogu imale su spisateljice krajem devetnaestoga i početkom dvadesetoga stoljeća. U razdoblju jake političke presije, kada je Pešta ukinula Maticu slovačku i zatvorila sve slovačke institucije, uključujući i slovačke gimnazije, nacionalni identitet mogao se očuvati jedino kroz obitelj i djelomično književnost. U takvim okolnostima Slovačkinje su pokazale svoju snagu i mudrost. Godine 1869. osnovale su žensko društvo *Živena*, koje je djelomično preuzelo i funkciju ukinute Matice slovačke. Uz očuvanje nacionalnoga duha, posebno su se posvetile položaju žene u slovačkom društvu, želeći izboriti veća prava i podići razinu obrazovanja. S tim ciljevima pokrenule su i časopise *Dennica* 1898. i *Živena* 1910. godine. Na čelu društva i časopisa *Živena* dugi niz godina nalazila se Elena Maróthy-Šoltésová. Svoj je doprinos dala ne samo društvenim aktivnostima i uredničkom djelatnošću, već i romanima. Osnivačica prvoga slovačkoga ženskoga lista *Dennica* bila je plodna prozaistica Terezia Vansová. *Dennica* je imala obiteljski i zabavni karakter, a *Živena* karakter književne i umjetničke smotre. Za vrijeme Prvoga svjetskog rata bila je jedini književni časopis u Slovačkoj. U tom razdoblju stvara i Božena Slančíková-Timrava, koja je svojom kratkom prozom predvodila drugi val slovačkoga književnog realizma i najavila modernu te Ľudmila Podjavorinská, prozaistica i spisateljica za djecu, kao i autorica prve samostalne zbirke poezije. Dakle, slovačke su knji-

ževnice krajem devetnaestoga i početkom dvadesetoga stoljeća imale iznimnu ulogu u slovačkom društvu i vjerojatno bi se teško našla analogija tomu u povijesti drugoga naroda.

Nakon Prvoga svjetskog rata, raspadom Austro-Ugarske i stvaranjem Čehoslovačke, budući da su se u Slovačkoj promijenile društveno-političke okolnosti (riješilo se nacionalno pitanje, a između ostaloga žene su dobile pristup visokom obrazovanju), slovačke su spisateljice bile manje društveno aktivne, a više okrenute umjetničkom stvaralaštvu. Njihova društvena aktivnost ponovno jača u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća, u vrijeme totalitarnoga političkog sustava kada je država, vođena Komunističkom partijom, strogo kontrolirala i samo književno stvaralaštvo. Uz cenzuru, kontrolu je omogućio i složeni sustav odobrenja tiskanja knjige. Posebno je složena situacija bila u razdoblju tzv. normalizacije. Normalizacijom se u povijesti Čehoslovačke naziva razdoblje od 1969. godine pa do polovine 1980-ih, naime “pod tom su parolom dogmatiski komunisti započeli su učvršćivanjem svoje moći te su odnose u zemlji vraćali u kolotečinu koju su oni smatrali normalnom, dakle natrag, od reformi prema krutom dogmatizmu pedesetih godina”¹ (Kováč 1998: 296). U takvim okolnostima, svoje neslaganje s aktualnom političkom situacijom i stanjem u društvu, odlučila je izraziti Hana Ponická, slovačka spisateljica i prevoditeljica. Jasnim i glasnim otporom, unatoč svjesnosti o neizbježnim posljedicama toga čina, nastavila je niz snažnih i hrabrih slovačkih žena spisateljica, te postala jedna od rijetkih slovačkih književnica koja se odlučila na tešku sudbinu disidenta u vlastitoj domovini.

Hana Ponická rodila se 1922. u Haliču, a nakon mature 1940. godine upisala je studij medicine u Bratislavi. U vrijeme Drugoga svjetskog rata sudjelovala je u antifašističkom ustanku. Po završetku rata odustaje od studija medicine i od 1948. do 1950. godine boravi, sa suprugom kulturnim atašedom, u Rimu. Početkom 1950-ih radi kao urednica medicinskih publikacija te u slovačkom Zavodu za zdravstvo. Od 1954. godine odlučuje se posvetiti samo književnosti.

¹ Prijevodi citata: autorice ovoga rada.

Na literarnoj sceni predstavlja se kao spisateljica za djecu. U sljedeća dva desetljeća piše prozu i za djecu i za odrasle, istodobno prevodeći književna djela s više jezika (s talijanskoga, francuskoga, mađarskoga i njemačkog jezika). Od 1968. do 1972. radi kao urednica tjednika *Smena na nedel'u*. Zbog političkih je stavova 1972. godine, u vrijeme već spomenute političke tzv. normalizacije, nakon što je izrazila neslaganje s okupacijom tadašnjeg ČSSR-a od strane oružanih snaga Varšavskoga pakta 1968. godine, morala napustiti mjesto urednice. Tada je iz Bratislave otišla u Lukavicu, selo u središnjoj Slovačkoj u blizini grada Sliača, gdje je živjela u starom mlinu koji je kupila. Ponická je kasnije odbila potpisati političku deklaraciju koja je osudila potpisnike proturežimske *Povelje 77 (Charta 77)*, a 1977. godine, na 3. kongresu Saveza slovačkih pisaca pokušala je potaknuti interes okupljenih pisaca za proskribirane potpisnike toga dokumenta te pozvati na solidarnost s piscima kojima je u to vrijeme bilo zabranjeno objavljivanje i javno nastupanje. Iako joj nije dopušteno da na kongresu iznese svoj referat, on je ipak uvršten u zapisnik. Primjerci teksta kružili su među piscima kako na samom kongresu, tako i kasnije, a njegovi dijelovi objavljeni su u francuskom dnevniku *Le Monde* 4. svibnja 1977. godine (Kmet' 2003: 189). Ponickoj je ubrzo zabranjeno svako javno nastupanje te je postupno podvrgnuta raznim represijama. Tadašnja čehoslovačka Državna sigurnost smatrala ju je državnim neprijateljem (*ibid.* 191–192). Godine 1989. protiv nje se, kao i protiv još četvorice slovačkih disidenata, vodio sudski proces zbog pružanja otpora komunističkom režimu. S obzirom na tadašnja politička događanja (nadolazeći slom tadašnjega političkog sustava, odnosno Baršunasta revolucija), svi su oslobođeni.

Svoje viđenje događaja iz 1977. godine Hana Ponická iznijela je u svom najpoznatijem književnom tekstu *Lukavické zápisky (Lukavički zapisi)* koji je, prema njezinim riječima, nastajao u razdoblju od 1978. do 1984. kao njezina “osobna priča”. U tekstu u kojem se detaljno iznose i opisuju doživljaji, iskustva i osjećaji, individualno se pamćenje prožima s kolektivnim i kulturnim pamćenjem, a ponovljeno proživljavanje događaja kroz naraciju način je na koji se autorica oslobađa svoga unutarnjeg tereta, nastojeći dokazati sebi, ali i čitateljima ne samo nepostojanje krivnje u doba progona, nego i opskurnost totalitarnoga režima u kojem je bila prisiljena živjeti. Hana Ponická, prognana iz javnoga života, bila je nepoželjan faktor u društvu. Pripovijedajući o tome i o svome suprotstavljanju režimskoj ideologiji, traga za vlastitim identitetom, dvostruko se boreći protiv zaborava: na individualnoj razini (usp. tvrdnju o uspomenuama “kao stabilizatoru individualnoga identiteta”, s obzirom na to da je “trauma destabilizator identiteta”, Assmann 2005: 136; 144) i na društvenoj (kolektivnoj) razini progovarajući u ime zabranjenih pisaca, u ime onih koji ne smiju govoriti, ali i u ime ano-

nimnih građana koji su i sami doživjeli traumatična iskustva za vrijeme komunističkoga režima, međutim, nisu pronašli hrabrosti o njima javno progovoriti niti na bilo kakav način protestirati.

Kakva je dakle bila i jest pozicija Hane Ponické u slovačkoj književnosti i slovačkom društvu? Tekst *Lukavické zápisky* (1989, 1992)² ovdje se interpretira kao dio kulturnoga pamćenja Slovačka, kao alternativni književni tekst službenoj slovačkoj književnosti druge polovice dvadesetoga stoljeća. Ta je književnost nastajala u političkom režimu koji je provodio ideologiju socijalizma te je niz godina bila značajno obilježena poetikom socijalističkoga realizma. U tom smislu, korisna su teorijska razmatranja P. Zajaca koji književnost proučava kao “mrežu odnosa, konfiguracija i konteksta” (Zajac 2004: 59) te nudi novu metodu pisanja povijesti slovačke književnosti: sinoptički model, suprotan uvriježenim tradicijama koje polaze od teritorijalnih okvira i temelje se na “povijesnom identitetu jezika, tradicije i običaja” (Zajac 2008: 139)³. Za sinoptičko mapiranje povijesti ključan je pojam “vremenskih čvorišta” koja nastaju ne samo u točkama prijelaza pojedinih književnih razdoblja, nego i svojstvom književnosti kao “kompleksne mreže koju čine veze i odnosi pojedinih čvorišta, tekstova i njihove komunikacije, distribucije, institucionaliziranja i arhiviranja” (*ibid.* 144). Ti spojevi povezuju književne tekstove u “kompleksnije mreže kao što su nacionalna, srednjoeuropska, europska i svjetska književnost” (*ibid.*). Zajac donosi i nacrt takve povijesti slovačke književnosti, pri čemu identificira nekoliko ključnih vremenskih čvorišta (podrobno npr. u Zajac 2004). Za ovaj je rad zanimljivo ponajprije četvrto čvorište koje pod nazivnike svodi književnost druge polovice dvadesetoga stoljeća: od 1948. “kanoniziranje socijalističkoga realizma i prisilno odbacivanje moderne književnosti dvadesetoga stoljeća” (Zajac 2008: 145), diskriminiranje “najboljih predstavnika slovačke kulture”, zatim “razdoblje srednjoeuropske diskusije iz 1970-ih i 1980-ih” te konačno isključivanje socijalističkoga realizma “iz književnoga diskursa” (Zajac 2008: 146).

Model koji razrađuje P. Zajac primjenjiv je u promišljanju i interpretaciji teksta *Lukavické zápisky*. Taj se tekst danas može percipirati kao književnoestetski i kao kulturnopovijesni dokument: predstavlja svjedočanstvo jednoga prošlog vremena, obilježenoga

² Tekst je prvi puta objavljen u Torontu 1989, zatim u Brnu 1992. Ovdje se koristi i citira prvo slovačko izdanje knjige iz 2004. godine.

³ Model koji P. Zajac naziva “sinoptička karta” radi s kategorijom prostora koji nije nepromjenjiv, naprotiv, nestalan je; u njemu su prisutni procesi kretanja u okviru zajedničkog polja te dolazi do prožimanja, međusobnih dodira i presjeka, nasuprot dosadašnjim povijestima književnosti koje su isključive prema svemu stranom, a razvoj vide linearno. Interferencijska narav međusobnoga prožimanja naglašava mnogobrojnost i diferenciranost odnosa koji čine pojedine književne diskurse (Zajac 2008: 140).

ideologijom socijalizma. S obzirom na zajedničku prošlost Slovaka i Čeha i s obzirom na sličnu prošlost drugih srednjoeuropskih nacija, moguće je ustvrditi da tekst Hane Ponicke ne treba promatrati i svrstavati samo u slovačku nacionalnu književnost ili pak u faktografsku literaturu. On, naime, ima šire kulturno-prostorno značenje, dio je mreže sličnih tekstova, svjedočanstava totalitarnoga vremena koje je svojim značajkama umnogome bilo zajedničko srednjoeuropskim nacijama.

Pitanja žanrovskoga određenja, ali i dokumentarne vjerodostojnosti teksta *Lukavické zápisky* stvaraju poteškoće tipične za tekstove s autobiografskim diskursom. Naime, autobiografske tekstove karakterizira njihova “dvostrukost”, oni se opiru jednoznačnoj klasifikaciji jer se u njima susreću dva načela proizvodnje diskursa: “načelo fikcionalizacije” i “težnja za stvaranjem (privida) istinosnoga, provjerljivoga i stvarnosnog teksta” (Zlatar 1998: 5). U tom smislu, i pristupi slovačkih književnih znanstvenika tekstu Hane Ponicke nejednoznačni su. Primjerice, L. Čúzy o njemu piše kao o “knjizi uspomena”, “beletriziranoj faktografskoj knjizi” u kojoj je Ponická iznijela “svjedočanstvo” (Hochel, Čúzy i Kákošová 2007: 119), J. Špaček svrstava ga u “književnost blisku faktografiji” s elementima dnevnika odnosno memoara (Špaček 2005: 448), V. Žemberová tekst naziva “dokumentom vremena i društva, ideologije i njenoga čovjeka” i ustvrđuje da taj “emotivni iskaz” ima “značenje autentičnoga moralnog svjedočanstva” (Žemberová 2006: 204–205). Na faktografsku problematiku osvrće se V. Marčok kada primjećuje da su u postmodernističkoj književnosti vrlo česti postupci poput “rekonstrukcije, stilizacije te mistifikacije autentičnoga dokumenta, autobiografičnosti, esejističnosti” i među primjerima navodi i *Lukavické zápisky* zaključujući da su i “zbilja” i “činjenice” tek naše iluzije o njima (Marčok 2004: 376).

Tekst *Lukavické zápisky* nastajao je u godinama nakon ključnih događaja koji čine njegovo pripovjedno žarište, kao iznošenje sjećanja autorice te njezine percepcije događaja s kraja 1970-ih. Govoreći o uspomenama, A. Assmann konstatira da su one najnepouzdanija i najprolaznija ljudska iskustva (Assmann 2005: 133), pozivajući se na neuropsihološka istraživanja koja umjesto “pohranjenih informacija” uspomene vide radije kao “struju neuroloških impulsa” (Rahmann 1982, citirano u Assmann 2005: 133). Kako navodi I. Aichinger, teškoće u autobiografskoj prozi nastaju u pokušaju prikazivanja “povijesno istinitoga” života, pri čemu navodi npr. “pogreške u pamćenju, pristranost”, “izostavljanja, pomicanja, odstupanja” (Aichinger 2002: 3). Konstatira da na temelju drugih dokumenata nije moguće provesti korekcije kako bi se “objektivirala autorova subjektivna perspektiva”, dakle da “rekonstrukcija povijesne stvarnosti nije moguća”. Naime, glavni izvor autoru predstavlja pamćenje, a ono “nema sposobnost meha-

ničkoga pohranjivanja, nego pohranjuje samo određeni materijal” te na tom mjestu počinje izbor (*ibid.* 3). Proces sjećanja jest “psihološka osnova autobiografskoga pisanja” (*ibid.* 3). Na razmjerno širokom epskom prostoru (riječ je o gotovo 360 stranica tiskana noga teksta) kod Ponicke dolazi do miješanja različitih elemenata diskursa koji pripadaju memoarima, dnevniku, faktografiji, ali i romanu. Tekst ima dokumentarno-informativne karakteristike, ali je također velik prostor posvećen i intimnome, narativni subjekt jest u okvirima društva, politike i kulture, ali je i izrazito individualiziran. Pripovijedanje je autodijegetsko, postoje “identičnost autora, pripovjedača i glavnoga lika” kao elementi autobiografije (Lejeune 2000: 202), kao i preostali elementi (*ibid.*) te tekst predstavlja društveni tip kronološki omeđene autobiografije (klasifikacija prema Sablić Tomić 2002: 68). Uzimajući u obzir sve navedeno, historiografska vrijednost razmatrane proze može biti dvojbena jer, kao što je već spomenuto, ona nije tek faktografsko iznošenje događaja, nego je prožeta i autoričnim komentarima, opisima svakodnevice, obiteljskoga i seoskog života u mlinu. U njoj se iznose autoričina emocionalna stanja, kao i gotovo lirski doživljaji prirode i opisi bliskih ljudi. S druge strane, informacije o društvenim događanjima, televizijskim emisijama, novinskim člancima, kao i primjerice činjenice o angažiranim i zabranjenim piscima, kojima je nakon neuključivanja u događanja oko *Povelje 77* dopušteno objavljivanje, lako su provjerljive u povijesnim izvorima i historiografskim studijama (usp. npr. Marušiak 2003; Kmet' 2003). Stoga tekst *Lukavické zápisky* predstavlja ne samo književni, nego i kulturni dokument, dio “kulturnoga arhiva” (Zajac 2008: 140). Vrijedi dakle da je “zbilja jača od književnosti i prethodi joj” (Zlatar 1998: 131) i da “iskustvo teksta postaje dokument vremena, svjedočanstvo trenutka” (*ibid.* 133–134), no mora biti jasno da zbog subjektivne perspektive autobiografski tekst mora biti i fikcionalan (*ibid.* 135).

Oštrom kritikom i razotkrivanjem komunističkih praksi političke svakodnevice bilo u obliku vršenja pritisaka, manipulacija, iskrivljavanja činjenica i proizvodnje “istine” odnosno “zbilje”, ili jačanjem vlasti i režima kroz ideološke reprodukcije i politiku straha, tekst *Lukavické zápisky* predstavlja alternativu socijalističkom modelu pisanja, potkopavajući ne samo ideju i poetiku takve književnosti koja je 1970-ih godina nakon relativno slobodnih 1960-ih u slovačkom društvu ponovno bila prisutna, nego i političke ciljeve vlasti koje kod građana nastoje nasilno izgraditi kulturno pamćenje usmjereno prema budućnosti, stvoriti vremensko uporište koje bi bilo polazište posve novoga političkoga i ideološkog identiteta (usp. Bílik 2004).

Događaj, koji je za Ponicku bio “okidač” dramatičnih zbivanja u njezinu životu i razlog kasnijega prisjećanja i zapisivanja, pojava je dokumenta koji je

u slovačkoj i češkoj povijesti poznat kao *Povelja 77*⁴. Od početka 1977. godine govorilo se o potpisivanju *Povelje 77*, dokumentu koji je kružio tadašnjim ČSSR-om. Radilo se o “pokretu grupe nezadovoljnih građana, uglavnom intelektualaca, koji su nakon 1968. otpušteni sa svojih radnih mjesta” (Ponická 2004: 13). Čehoslovački su mediji vrlo negativno reagirali na pojavu *Povelje 77*, mnogi su radnici u svojim poduzećima morali svojim potpisom dokazati protivljenje *Povelji*, iako ju nitko zapravo nije imao prilike pročitati. Njezin se tekst nigdje ne objavljuje, nedostupan je i stoga zahvalan za javno komentiranje i osuđivanje. Javnost je o njemu trebala prosuđivati na temelju službenih ocjena i smjernica, a Ponická pak ne želi iznositi ocjene bez vlastite konfrontacije s dokumentom. Događaji se odvijaju brzo: već u veljači 1977. Ponická dobiva poziv od Saveza slovačkih pisaca da potpiše rezoluciju protiv *Povelje*. Osjeća se “uhvaćena u klopku” (Ponická 2004: 26), u tisku je njezina knjiga, druga je u pripremi, a kampanju protiv *Povelje* osuđuje. Svake večeri nastavlja se televizijska hajka protiv potpisnika *Povelje*, iznose se neprikladni i intimni detalji iz njihovih života, djela koja su “počinili” protiv roditelja, učitelja, partije i domovine. Pripovjedačica problemu pristupa studiozno, proučava izjave političara, deklarativnu izjavu državnoga odvjetnika da i “građani imaju pravo na slobodu izražavanja, ako to nije na štetu socijalizma” (*ibid.* 27). Doznaje koji su njezini prijatelji potpisali *Povelju*, nakon čega su ih dočekale različite neugodnosti od strane komunističkih vlasti: saslušanja, istražni zatvor, prijetnje poslodavaca, oduzimanje vozačkih dozvola, isključivanje telefona, pretresi stanova. Ulomci *Povelje* objavljivani su u inozemstvu, a njezine promotore stalno nadziru pripadnici Državne sigurnosti. Lokalni partijski šefovi ucjenama i obećanjima vrše psihološke pritiske na Ponicku da potpiše rezoluciju

⁴ *Povelja 77*, na češkom i na slovačkom jeziku *Charta 77*, kultni je antikomunistički dokument poznat i izvan granica Češke i Slovačke, nastao kao svojevrсна reakcija na *Završni akt* o ljudskim pravima na Konferenciji o sigurnosti i suradnji u Europi, održanoj 1. kolovoza 1975. u Helsinkiju, koji je potpisala i tadašnja Čehoslovačka. Potpisnici *Povelje 77*, u početku njih 242, na kraju gotovo dvije tisuće građana, pretežno češki intelektualci (filozof Jan Patočka, povjesničar Jiří Hájek, pisac Václav Havel i dr.), od Slovaka npr. filozof Milan Šimečka, udruženi na Novu godinu 1977. u neformalnu zajednicu, u njemu su konstatirali da su slobode i prava koje dokumenti potpisani u Helsinkiju jamče važne civilizacijske vrijednosti koje trebaju pomoći humanomu razvoju čehoslovačkog društva, no u njihovoj zemlji to vrijedi samo na papiru. Umjesto toga, ne poštuje se sloboda izraza, građani se boje izraziti svoje mišljenje, ne poštuje se pravo na obrazovanje, slobodno širenje informacija, vjerske slobode, ne postoje slobodne i nezavisne građanske institucije, krši se sloboda privatnoga života prisluskiivanjem telefona i otvaranjem pošte, krši se pravo slobodnoga napuštanja zemlje, postoje politički motivirani sudski procesi. Potpisnici na odgovornost pozivaju političke i državne vlasti, no i građane, jer svi su odgovorni za poštivanje zakonskih odredaba. Vlasti su na djelovanje udruge reagirale represivnim mjerama poput praćenja, progona i zatvaranja istaknutih članova (izvor: Kováč 1998: 306).

protiv *Povelje*, što je bila česta praksa vlasti u cilju pridobivanja intelektualaca na svoju stranu i sprečavanja potencijalnih društvenih nemira.

Sljedeće važno sjecište teksta jest opis održavanja 3. kongresa Saveza slovačkih pisaca, koji je zakazan za ožujak 1977. Ponická je iz Bratislave otišla u udaljeni mlin upravo zbog želje da se više ne uključuje u javna i politička zbivanja nakon prethodnih loših iskustava, no potaknuta aktualnim zbivanjima sve više razmišlja o piscima, od kojih su neki, poput Dominika Tatarke, njezini bliski prijatelji koje je Savez slovačkih pisaca isključio, pa nisu smjeli objavljivati. Zapanjuje ju povratak dogmama iz 1950-ih, servilnost Saveza pisaca prema vlastima. Na izdavanje tekstova vrlo se dugo čeka (ona sama čekala je u to vrijeme već četiri godine da joj se tiska knjiga). Nezadovoljna ukupnom situacijom u društvu, odlučuje otići na kongres i javno izložiti referat o vlastitom viđenju socijalizma (Ponická 2004: 34). Započinje pripreme, proučava zaključke prethodnoga kongresa. Muči je i pitanje vlastite kompetencije progovaranja o vrućim temama s obzirom na to da je žena i nada se da će još netko javno podići svoj glas protiv društvene hipokrizije. Pišući referat u osami mlina, svjesna je da je ono što će u njemu izložiti za nju riskantno, no povratka nema. Odlazi u Bratislavu na kongres, prijavljuje se u diskusiju i – biva odbijena zbog zakašnjele prijave, budući da su referat prethodno trebali odobriti partijski dužnosnici. Kongres prolazi u znaku partijskih istupa i političke demagogije, ideološke retorike te patetičnih izjava, poput govora prvoga tajnika Komunističke partije Slovačke, koji je piscima zamjerio “nedovoljno jačanje socijalističkoga karaktera književnosti” (Ponická 2004: 57), pozivajući se pritom na slobodu ljudskoga duha, upravo kao i Ponická u svom referatu.

Cjeloviti referat te njegove posljedice na život autorice u smislu terora koji je uslijedio, predstavlja ključni dio teksta *Lukavické zápisky*. U referatu se Ponická osvrće na proteklo razdoblje od posljednjega kongresa pisaca, na “devet godina društvene napetosti” (Ponická 2004: 68), poimence nabraja sve “izgubljene pisce”, odnosno one koji ne smiju javno djelovati (Dominika Tataru, Zoru Jesensku, Pavla Hruza i dr.). Optužuje vlasti koje su njihova imena izbrisala iz kataloga, a njihova djela uklonila iz javnih knjižnica, bez obzira što su oni i dalje tu, živi. Referat je napisan u vrlo osobnom, refleksivnom tonu, pri čemu Ponická priznaje osjećaj gubitka otvoreno govoreći o velikoj pogrešci kulturne politike, teškoj nepravdi nad književnicima i umjetnicima, pa i nepravdi nanesejoj ideji socijalizma. U konačnici, poziva društvo na savjest. Nada u promjene koju je donijela 1968. godina, nestala je. Narod koji se materijalno izdigao zahvaljujući socijalizmu, sada želi duhovno “dostojanstvo, samostalno razmišljanje i donošenje zaključaka bez nametanja i uvjeravanja od strane političkih vlasti”. (Ponická 2004: 73).

Referat predstavlja izravni napad na ideologiju socijalizma, među čijim je strategijama i diskurzivna

proizvodnja “osjećaja zajedništva”. Polazeći od teorijskih spoznaja J. Assmanna i analizirajući poetiku socijalističkoga realizma koja predstavlja jedan od ideoloških proizvoda, R. Bílik objašnjava identitetski problem zajedničkoga *Mi* i težnju da se govori o zajedničkoj prošlosti na način da uspostavlja poveznicu između “našega nekada” i “našega danas” (Bílik 2004a: 341). Nadalje, govori o pitanjima preodgoja “novoga čovjeka” u “društveno biće” koje će potiskivati individualnost u korist kolektivne pripadnosti, pri čemu mora doći do radikalne promjene osjećaja integriteta, zajedništva, pripadnosti istoj kulturnoj strukturi, što potpomogne izgradnju novoga kolektivnog identiteta (*ibid.* 345–348). Ono što je “staro” smatra se neispravnim, ono što je “novo” je ispravno, pa onda i istinito. Novo društvo mora se ravnati po novim pravilima, “novi čovjek” treba imati pozitivan odnos prema socijalizmu (Bílik 2004b: 419–420). Ponická u referatu ne govori samo za sebe, narativni subjekt predstavlja se kao dio zajednice, nacije (*Mi*) i progovara u njezino ime: više ne želi sudjelovati u konstruktu lažnih vrijednosti koje nameće vladajuća ideologija. Smatrajući se dijelom socijalističkoga društva, iz te pozicije želi potaknuti unutarnju promjenu. Ipak, za predstavnik partije ona u trenutku bunta napušta “poziciju *Mi*” (poziciju koja predstavlja pozitivan odnos prema socijalizmu) i prelazi u manjinsku “poziciju *Oni*” na kojoj se nalaze protivnici režima. Autoričin iskorak iz *Mi* grupe, podvučen njezinim javnim i intelektualnim angažmanom, predstavlja za vlasti potencijalnu opasnost, a njezino pozivanje na naciju i na javnost ljulja stabilnost uspostavljenih odnosa. Identitet spomenute socijalne ili kulturne *Mi* grupe stvoren je umjetno (Bílik 2004a: 342–343). Na grupe *Mi* i *Oni* diferenciraju se tradicionalne zajednice, od nacionalnih do obiteljskih, istodobno proizvodeći novi tip zajednice koji “prelazi etničke granice” (Bílik 2004a: 341; detaljno u van Dijk 2006). Nova zbilja nastaje kao mit na koji Ponická svojim referatom ukazuje, ujedno mu se opire i javno ga ruši, odnosno ruši koncept svijeta i zbilje kakvu nameće režimska ideologija. Imenujući zabranjene pisce, govoreći o moralnoj patnji, o proturječjima između riječi i djela, o lažima i dvoičnosti u društvu, dokazuje da se komunistička retorika služi semiološkim sustavom – mitom, “metajezikom” čija je funkcija deformirati (usp. Barthes 2004: 112–130). On dakle predstavlja ideološko oružje, koje Ponická imenuje i razotkriva. U odnosu prema socijalističkom imaginariju tekst *Lukavické zápisky* nastupa subverzivno, upozoravajući upravo na proturječnost, beživotnost i neodrživost toga konstrukta.

Iako referat nije objavljen, uvršten je u protokol kongresa, a za trajanja kongresa pripovjedačica ga je dala pročitati određenom broju kolega. Kasnije je objavljen u pariškom *Le Mondeu* kao jedan od simbola otpora komunističkoj diktaturi. To ga je pretvorilo u opasan instrument koji radi protiv “instrumentarija za proizvodnju novoga sadržaja kulturnoga

pamćenja, nakon nasilnog stvaranja *tada* i *sada*” (Bílik 2004a: 343), a Ponická se pretvara u državnoga neprijatelja koji se ubrzo suočava s posljedicama svoga čina kroz sredstva borbe državnoga aparata. Centralni komitet Komunističke partije Slovačke osjetio se ugroženim zbog pokušaja H. Ponické da pokrene otvorenu i iskrenu diskusiju u društvu te se poslužio nizom perfidnih mjera u svrhu njezina kažnjavanja zbog ideološkoga neposluha, no i kao opomenu drugima. Najprije Ponickoj obustavljaju sve izvore prihoda, zatim tisak knjige, pa u trezor sklanjaju igrani film čija je bila autorica i koji je bio već spreman za prikazivanje u kinima. Za sve to ona doznaje posredno i naknadno. Pozvana je u Bratislavu na razgovor s povjerenstvom koje priprema materijale s kongresa za protokol, što joj daje nadu da će moći objasniti svoja stajališta, ali doznaje da je referat izazvao ogorčenost kod visokih stranačkih dužnosnika jer iz njega zrači “oporbeni duh”, a nju se optužuje da brani ljude koji su smatrani ideološkim neprijateljima (Ponická 2004: 98). Od nje se traži da se odrekne referata, prijeto joj se ozbiljnim posljedicama, koje će snositi i njoj bliski ljudi. Ako pak odluči razumno, moći će ponovno izdavati knjige itd., ukratko, sve će biti kako je bilo prije. Našavši se na raskrižju, Ponická se više ne može vratiti natrag i povući referat. Vlasti se u daljnjim koracima služe pritiscima, ucjenama, omalovažavanjem. U radio emisiji emitiranoj u svibnju 1977. godine nazivaju je “marginalnom prevoditeljicom”, no ona doznaje da je inozemni kulturni krugovi ipak svrstavaju u “red pisaca poput Miłana Kundere, Václava Havela” i drugih, kojima je “u Čehoslovačkoj zabranjeno objavljivanje” (*ibid.* 133). Objavljivanje dijelova njezina izlaganja u *Le Mondeu* također donosi posljedice: od nje se traži izjava za inozemnu javnost putem Čehoslovačke novinske agencije, u kojoj bi se odrekla teksta svoga referata. U lipnju, nakon 21 godine članstva, biva isključena iz Saveza slovačkih pisaca.

Ubrzo pritisci dobivaju snažniji intenzitet: Ponická primjećuje da su je počele pratiti službe Državne sigurnosti (*ibid.* 196), što je još jedna kulminacija teksta. Odlazi u Bratislavu, pri čemu je prate tajni agenti, gdje se susreće s prijateljem, disidentom i piscem, spomenutim Dominikom Tatarkom. Zastrašivanje tajnih agenata ima uspjeha, boji se kretati sama, stalno misli na “njih” (*ibid.* 216). Cijela grupa agenata prati je i na njezinu rujanskom putovanju u Prag (*ibid.* 241), gdje se ipak uspijeva susresti s piscima L. Vaculíkom, I. Klímom i J. Seifertom, protivnicima režima. Nakon povratka kući uslijedilo je saslušanje u obližnjemu gradu Zvolenu. U detaljnom opisu saslušanja iznose se načini pritiska i subjektivni doživljaj torture, povlači se paralela s Gestapom koji je saslušavao njezina oca za vrijeme Drugoga svjetskog rata (*ibid.* 261). Agenti joj pokazuju njezin članak u *Le Mondeu* i žele doznati ime osobe koja je referat prosljedila u inozemstvo, a ljubazni se razgovor pretvara u prijatnje. Nakon toga

prelaze na uvrede vezane uz njezino podrijetlo, oca, nazivaju je “prijateljicom Židova”. Ispituju je poznaje li Václava Havela. U vrijeme sudskega procesa protiv četvorice čeških intelektualaca (među njima bio je i V. Havel), u listopadu 1977. godine ponovno je posjećuju agenti Državne sigurnosti. Protiv Ponické objavljuje se pamflet u dnevnicima *Pravda* i *Új Szó* koji povjesničari navode kao “vrhunac kampanje protiv H. Ponické” (Kmet' 2003: 189), koja ju je trebala u potpunosti diskreditirati u očima javnosti.

Za sljedećega boravka u Bratislavi agenti je odvođe u zgradu Ministarstva unutarnjih poslova te ponovno slijedi saslušanje (Ponická 2004: 301), koje će za nju biti najtraumatičnije. Naređuje se osobni pretres, najprije njezine torbice u kojoj se pronalazi lijek na temelju kojega će biti osumnjičena da je narkomanka. Agenti glasno čitaju njezine privatne dokumente, njezin zapisnik, komentiraju i postavljaju pitanja, ucjenjuju. Traže imena čeških pisaca s kojima komunicira. Neodgovaranje na pitanja tumače kao priznanje krivnje: dok ne napiše izjavu, neće moći izaći iz zgrade. Pripovjedačica se glasno žali na uvjete, na umor, glavobolju i vrućicu. Vrhunac poniženja predstavlja osobni pretres, koji obavlja vrlo mlada djevojka, skidajući je i pregledavajući njezine osobne stvari. Pripovjedačica moli da se saslušanje okonča jer je bolesna. No, soba se odjednom puni istražiteljima koji je ponižavaju i degradiraju. Jedni izlaze, drugi ulaze, poneki viču, žele znati gdje i komu je dala referat. Ucjenjuju je da njezin sin neće dobiti posao (Ponická 2004: 315). Cijeli dan ne dobiva ni hrane ni vode. Pročelnik odjela tumači joj da je s vrha društva dospjela u najveću sramotu i podsjeća da je morala otići iz uredništva dnevnika *Smena*. Traži da se odrekne referata, nudi joj da napusti zemlju ili da ostane u izolaciji u Lukavici, bez pisanja feljtona koji štete socijalizmu. Izrađuje se detaljan zapisnik koji ona mora potpisati, no ne i oni. Kasno navečer konačno je puštaju na slobodu, u nepoznatom kvartu.

Praćenja u neposrednoj blizini njezina mlina ili na putovanjima, prijeteće poruke te, kao što je vidljivo iz gornjega teksta, taktički osmišljena saslušanja čine traumatična sjećanja H. Ponické. Dijelovi teksta koji podrobno opisuju praćenja i saslušanja vrlo su emotivni i nisu provjerljivi, odnosno mora se vjerovati u pouzdanost pripovjedačice. S druge strane, napisani su toliko sugestivno da predstavljaju svjedočanstvo svoga vremena i dokumentiraju represivne prakse komunističkih vlasti prema građanima. Prikazujući povijest nastanka zatvora i kažnjavanja društveno neprihvatljivoga ponašanja M. Foucault ustvrđuje da se objekti i ciljevi kažnjavanja kroz zadnja dva stoljeća znatno mijenjaju: neki “zločini” i “prekršaji” kažnjavaju se kao i prije, a pored ozbiljnih zločina kao što je ubojstvo, kažnjavaju se i strasti, instinkti, slabosti, neprilagođenost (Foucault 2004: 22) s tim, da se danas ne kažnjava tijelo, nego duša. Iako saslušanja nisu službena suđenja, niti je H. Ponická bila smještena u zatvor, ipak je moguće promatrati ih u kontekstu

izvršavanja “nadzora i kazne” nad “neposlušnim” pojedincem. Kažnjavanje H. Ponické odvija se kroz institucije, a pravdu u ruke uzimaju visoki dužnosnici Komunističke partije koji naređuju njezin progon i načine nadzora i kazne, što također pokazuje da se Ponická našla u spomenutom neprijateljskom taboru *Oni*, protiv njezine volje i, kako je smatrala, nepravedno isključena iz *Mi* grupe, samo na temelju dobronamjerne kritike. Zabrana pisanja, kao i uskraćivanje honorara, ima za cilj discipliniranje “odmetnutoga” pripadnika društva, koji se ogriješio nedopuštenim ponašanjem i istupanjem protiv autoriteta, a discipliniranje treba dovesti do njegovog “popravljanja”. U vojnim i kršćanskim školama osamnaestoga stoljeća koje Foucault analizira, kažnjavanje je samo jedna strana sustava, druga je nagrađivanje u slučaju popravljanja okrivljenika. Kažnjava se degradiranjem i uklanjanjem s neke pozicije, nagrađuje se stavljanjem na neku poziciju ili unaprjeđenjem (Foucault 2004: 181–182). Može se primijetiti da većinu navedenoga primjenjuje i komunistički režim, čak su i ciljevi isti: jednakost svih, uz neprestano vršenje pritiska da se svi podrede jednom uzoru. U Foucaultovu sustavu discipline postoji i “razred srama” u koji su smješteni oni, koji su svojom različitošću prešli granicu, od normalnoga prešli u “nenormalno”. Penalni sustav nadzire pojedinca u svakom trenutku, uspoređuje, diferencira, hijerarhizira, homogenizira, isključuje, dakle – *normalizira* (*ibid.* 184–185). Pojam *normalizacije* u slovačkoj povijesti obuhvaća u užem smislu “razdoblje od 1968. do 1971. godine kada je Komunistička partija Čehoslovačke obnavljala nadzor društva” (Marušiak 2003: 109) nakon događanja Praškoga proljeća i okupacije zemlje od strane vojski zemalja Varšavskoga pakta. U širem smislu, pojam označava “razdoblje komunističkoga režima od 1968. do sloma komunizma 1989. godine” (*ibid.*). Konzervativni su komunisti dakle pod parolom “normalizacije” učvršćivali svoju vlast i nakon obećavajućih naznaka promjena 1968. vraćali zemlju u “normalno” stanje, dakle od “reformi prema dogmatizmu 1950-ih” (Kováč 1998: 296). H. Ponická pripadala je tadašnjoj malobrojnoj oporbi⁵, dakle u onaj Foucaultov “razred srama”, koji ipak vlasti nisu uspjevale niti uporabom penalnih sredstava – *normalizirati*.

Prethodno već spomenuto četvrto čvorište na sinoptičkoj karti književnosti P. Zajaca čini razdoblje od 1948. do 1989. godine i predstavlja “egzistencijalnu borbu slovačke književnosti za moderno lice” (Zajac 2004: 72), jer su se brojni slovački autori našli “pred rizikom da [...] neće moći javno objavljivati i neće doživjeti javno prihvaćanje svojih djela” (*ibid.*).

⁵ Oporba je u Slovačkoj u odnosu na Češku bila malobrojna i s obzirom na način represije koji je u Slovačkoj primijenjivan, radilo se o “osobnim represijama” usmjerenim na konkretne pojedince, za razliku od masovnijih represija u Češkoj (Kmet' 2003: 186).

Autori su mogli birati između omogućenoga pisanja i slave, ali “uz neprihvatljivo kompromise” ili anonimnosti uz nadu “da će književni tekst potrajati dulje od režima” (*ibid.* 73). Socijalistički realizam imao je utjecaja na baš svakoga autora, na one koji su mu se prilagodili, i na “one koji su mu stali u otpor”, no danas se cijene uglavnom djela onih “koji su riskirali borbu za vlastiti autorski integritet i identitet” (*ibid.* 76). Tekst H. Ponické *Lukavické zápisky* spada u zabranjenu književnost svoga vremena, prozu koja nije smjela biti dostupna javnosti i koja je bila “s one strane” službene književnosti. Pripada mreži tekstova koji čine tadašnje alternativno, ali istinsko kulturno pamćenje sudionika toga vremena. Zanimljivo je da se u njemu Ponická osvrće i na reakcije umjetnika, znanstvenika i intelektualaca iz zapadne Europe na događanja u Čehoslovačkoj: na nepravedan proces gotovo deset godina nakon obećavajuće 1968. godine reagiraju npr. pisci poput Calvina i Moravije. Njihova reakcija čini joj se kao poziv europskih intelektualaca u pomoć “za spas bogate europske različitosti, bitka i za život kulture općenito” (Ponická 2004: 279). I to njezino razmišljanje potvrđuje da javni angažman H. Ponické i njezino književno svjedočenje o tome ne pripada samo malomu krugu slovačke književnosti, nego je dijelom mreže europskoga diskursa, književnosti i kulture. Iako pomalo odaje “naivnost” autorice i njezino “čuđenje u svijetu”, kako na jednom mjestu o sebi Hana Ponická piše, tekst *Lukavické zápisky* također govori o hrabrosti, snazi i nepokolebljivosti (Ponická je bila politički proganjana sve do pada režima 1989) jedne žene, slovačke književnice.

LITERATURA

Aichinger, I. 2002. “Problemi autobiografije kao jezično-umjetničkog djela”. U: *Kolo*, 2, URL: <http://www.matica.hr/kolo/289/problemi-autobiografije-ka0-jezicno-umjetnickog-djela-19993/>. Posjet: 2. 1. 2018.

Assmann, J. 2005. *Kulturno pamćenje. Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Vrijeme, Zenica.

Assmann, A. 2005. “Tri stabilizatora pamćenja: afekt – simbol – trauma”. U: *Razlika/Différance*, 10/11, str. 133–147.

Barthes, R. 2004. *Mytologie*. Dokořán, Praha.

Bílik, R. 2004a. “Tri otázky socialistickému realizmu – 1. část”. *Slovenská literatúra. Revue pre literárnu vedu. Časopis Ústavu slovenskej literatúry Slovenskej akadémie vied*. Bratislava, 5, str. 337–353.

Bílik, R. 2004b. “Tri otázky socialistickému realizmu – 2. část”. *Slovenská literatúra. Revue pre literárnu vedu. Časopis Ústavu slovenskej literatúry Slovenskej akadémie vied*. Bratislava, 6, str. 417–432.

Čúzy, L., Gbúr, J., Kršáková, D., Mikulová, M., Roberts, D., Zambor, J. 2005. *Panoráma slovenskej literatúry II*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava.

Foucault, M. 2004. *Dozerat' a trestat' . Zrod väzenia*. Kalligram, Bratislava.

Halbwachs, M. 2009. *Kolektivní pamět*. Slon, Praha.
Hochel, I., Čúzy, L., Kákořová, Z. 2007. *Slovenská literatúra po roku 1989*. Literárne informačné centrum, Bratislava.

Hvišč, J., Marčok, V., Bátorová M., Petrík, V. 1991. *Biele miesta v slovenskej literatúre*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava.

Kmet', N. 2003. “Slovenská opozícia za normalizácie”. U: *Česká a slovenská spoločnosť v období normalizácie / Slovenská a česká spoločnosť v čase normalizácie. Liberecký seminár 2001*. Veda – vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, str. 185–209.

Kováč, D. 1998. *Dejiny Slovenska*. Nakladateľství Lidové noviny, Praha.

Lejeune, P. 2000. “Autobiografski sporazum”. U: *Autor – pripovjedač – lik*. Ur. C. Milanja. Svjetla grada – Sveučilište J. J. Strossmayera, Pedagoški fakultet, Osijek, str. 201–236.

Marčok, V. i sur. 2004. *Dejiny slovenskej literatúry III. Cesty slovenskej literatúry druhou polovicou XX. storočia*. Literárne informačné centrum, Bratislava.

Marušiak, J. 2003. “Slovenská spoločnosť a normalizácia”. U: *Česká a slovenská spoločnosť v období normalizácie / Slovenská a česká spoločnosť v čase normalizácie. Liberecký seminár 2001*. Veda – vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, str. 109–153.

Ponická, H. 2004. *Lukavické zápisky*. Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov.

Rahmann, H. 1982. “Die Bausteine der Erinnerung”. U: *Bild der Wissenschaft*, 19/9, str. 75–86.

Sablić Tomić, H. 2002. *Intimno i javno*. Naklada Ljevak d.o.o., Zagreb.

Špaček, J. 2005. “Ponická, Hana”. U: *Slovník slovenských spisovateľov*. V. Mikula i sur. Kalligram, Bratislava, str. 448–449.

van Dijk, T. 2006. *Ideologija. Multidisciplinarnan pristup*. Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.

Zajac, P. 2004. “Slovenská literatúra ako dobrodružstvo”. U: *Krajina bez sna*. Kalligram, Bratislava, str. 57–78.

Zajac, P. 2008. *Národná a stredoeurópska literatúra ako súčasť stredoeurópskej kultúrnej pamäti. Slovenská literatúra 2–3*, str. 138–148.

Zlatar, A. 1998. *Autobiografija u Hrvatskoj. Nacrt povijesti žanra i tipologija narativnih oblika*. Matica Hrvatska, Zagreb.

Žemberová, V. 2006. “Tematizovanie spoločenskej skutočnosti v prozaickom texte. (Autor, text, ideológia, spoločnosť)”. U: *Studia Moravica IV. Symposiana*. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc, str. 203–210.

SUMMARY

ON SLOVAK WRITERS. HANA PONICKÁ – LITERARY DISSIDENT AND THE CULTURAL MEMORY

The essay discusses the role of Slovak women writers as promoters of social changes on the example of dissident Hana Ponická. Ponická is a Slovak author who was persecuted for her open opposition to

the communist ideology and regime in the former Czechoslovakia during the 1970s. Following Zajac's synoptic model of the history of Slovak literature it can be established that Ponická's text *Lukavické zápisky*, with autobiographical resonances, which addresses the period and causes of her political persecution belongs to the alternative body of literature of the second half of the 20th century in comparison to the official socialist model of writing, and, given the historical-political events that followed, occupies

a permanent place in the cultural memory of the Slovaks. The analysis points to the strategies used by the totalitarian power to reproduce its ideology, ways of individual resistance to the regime and the methods of conducting supervision of and meting out punishment of citizens opposing political authorities.

Key words: Slovak women writers, Hana Ponická, cultural memory, a synoptic model of literary history, autobiographical discourse, ideology